

Петруня

Степан Васильченко

Іржаві темні ґрати неохоче впустили в камеру барвисті вилиски вечірнього погасання, нетерпляче дожидаючи, щоб якнайшвидше пішли звідцільа ці непрохані тендітні гості.

Останній на стіні променистий жмутик довго лазив, як райдужний метіль, далі почав швидко тьмаритись, припав, як перегоріла углина, попелом і непомітно згас.

Хтось зі зла шарпонував, здавалося, темну завісу, ніби зачинив двері за нелюбими гостями,— і між стінами заворушилась нудьга. Аж ось несподівано у небі над ґратами ясною свічею стала зірка, і в камеру труснуло трохи дрібного темно-синявого пилу. Через незастеклене вікно в ґратах ринув холодком весняний подих, дмухнув цвітом... Маленьке змагання — і нудні примари як здиміли.

Все заворушилось, що було в камері живеє. Підводилися з своїх ліжок в'язні і мовчки затинялися од стіни до другої.

Здавалося, в темну камеру наплинуло багато весняної неспокійної води, водою попідіймало із заглибин якесь кордуб'є [26] і почало кружити ним по камері.

Давненько вже прослухали вони це Петрунине оповідання, проте і досі ніхто не промовив і слова. Були тихі, задумані.

Сам Петруня сидів коло стіни, схилившись на руку. Од зворушених спогадів ще палахкотіли в його уші і сяяли очі... Він знову передумував те оповідання вже для самого себе.

Петруня — юнак із виїстими очима, великими, карими. Справжнє його імення — інше. Петрунею прозвали його вже в тюрмі, прозвали за ті його довгі кучері, що їх він не хотів стригти наперекір тюремному наказові, за його мрійливу вдачу, а найбільше за його долю, що скидалася на долю того панського наймита-красеня Петруні, що його оспівано в народних піснях.

Петруню водили сьогодні на суд, і сьогодні він уперше після довгих місяців сумної тюрми знову побачив вирування вільного в городі життя, побачив весняне сонце, безмежне небо, і, хоч суд вирік йому дванадцять років каторги, він все ж не міг заглушити в собі пробуджені весною радісні струни. На щоці у себе він і досі одчував, як чийсь поцілунок, доторкання листочків з того клена, що мимо його проводили Петруню із суду назад до тюрми.

У йому бродили увесь час весняні настрої, химерні мрії, і сьогоднішній суд здавався за дрібницю поруч із цією могутньою радістю, що разом з весною прилинула на землю.

Товариші прохали його, щоб він розповів їм про всі ті в його житті події, що завели його вкінці до тюрми. Йому хотілося говорити, проте він довго одмагався.

Коли ж в отемнілій камері пішов свіжий дух од весняного цвіту і на брудній тюремній стіні замість вилущених в штукатурці прогалин і всяких інших плям почали маритися дивовижні гаї та сади, Петруня покинув мляве рахування, скільки буде йому

років тоді, коли одбуде він кару, і з сумних тюремних стін стиха вимандрував у чарівне море крилящих спогадів, забравши з собою всіх товаришів-в'язнів...

Снують тіні по камері, як рибини в акваріумі. Все ясніше виблискують думні їхні очі, як жарини, що їх продимало вітром.

Тихий кайдановий брязкот змовк коло Петруні і до його схиляється висхле з тонкими та довгими козацькими усами лице отамана неволі, каторжника Кошового.

Кошовий легенько обгорнув Петрушо за стан і по-старечому, з жалощами декламував:

Узяли Петруню за білі боки

Та й кинули Петруню

У Дунай глибокий...

— Ех, Петруню, Петруню! — похитав він головою, далі додав, смутно жартуючи: — Де ж це, Петруню, твої коні крилатії, де твої зілля чарівнії та твої літуни-килими?..

Петруня тільки схилив низько голову... То було в ясний гарячий день...

* * *

По один бік глибокого темного шляху білокорі берези в розпущених зелених косах, по другий між стовбурами рябіють червоні, сині, білозорові квітки...

Біла корова потонула глибоко в траві, пасеться...

По другий бік під зелениною — високий гостроверхий штахет і похмура, зеленим мальована брама. Там за брамою ховаються під тополями старовинні князівські будинки... Вгорі над усім — синьо-мурове небо з гарячою золотою у йому ватрою — вліточним сонцем.

В холодку під брамою, як дві квітки,— двоє дітей: у білому з торбинкою за плечима — пастушок з батіжком і в блакитному з золотою куценькою косою на голові — дівчинка-панна. Він, засмажений, як жук, скидається на мусяжеву статую, панна — з білим прозорим лицем видається на зеленому тлі за куклу з живими очима. Очі в неї горять од цікавості, як не займаються, і сама вона не встоїть на місці...

Дивний, невиданий цей запилений хлопчик, син Федота-рибалки, що його хата на курячій ніжці стоїть над водою в балці. Босі ноги у хлопчика поколоні, штанці полатані, і в торбинці житній хліб, проте, так тільки здається, що він такий собі пастушок, а справді — він великий чарівник-ворожбит. Йому відомі всякі чари, він знає всі зілля. Він має в себе живу й мертву воду, знає, де позакопувані лежать скарби в землі, знає, коли і де цвіте папоротневий чароцвіт, знає, як його зірвати.

Ось він собі вихльостує недбайливо батіжком і так, ніби без усякої охоти, як річ давно всім відому, починає розповідати їй про літун-зілля, що сушиться у його вдома на горищі. Коли потреш того зілля в руці і понюхаєш один раз,— полетиш понад землею, понюхаєш двічі,— полетиш у половині дерева, коли тричі,— летітимеш з деревами врівні. Несподівано за спиною гомонить погрозливий голос:

— Так я й знав... Ти знову сюди приволікся?

Стояв економ, високий, сердитий. Хлопець одійшов кілька ступнів убік і мовчки спідлоб'я дивився на його, не теряючи самоповаги, як то й годиться чарівникові.

Маленьку хвилинку економ дивився на хлопця мовчки, ніби милуючись його спокоем, далі червоніє і люто витріщається:

— А корови, корови де твої, чортове іродча?

Хлопця ніби вхопив хто на голки, голова метнулася в один і другий бік... Геть-геть загледів спину в корів, що десь плутались за березняком в панській пшениці.

Гадюкою звився в економовій руці нагай:

— А не лови гав, а не тиняйся попід брамами, а пильнуй, собачий сину, того, до чого тебе поставлено!

Хлопець вертівся дзигою на місці, одмахуючись руками од нагая, як од оси, далі одірвався од його і як вихор помчався до корів.

Панянка не вірила своїм очам: великий чарівник умить перекинувся в абиякого шкідливого пастушка.

Минає небагато часу...

Чарівник сидить у березняку на траві, сумний і скучний, ліниво копирсає паличкою землю, щось думає.

Озираючись раз по раз назад, до його боязко наближається Наталя.

— Дуже болить, Якове? — питається тихо-тихо, лагідно.

Хлопець зиркнув на неї і сердито одвернувся.

— Іди собі геть і ніколи не гуляй зо мною! — промовив він суворо. Далі нагнув голову і знову почав довбатись у землі. Йому досадно і соромно — і він не хотів би тепер стріватися з Наталею.

— Я ж нічого не винна тому, чого ж ти сердишся на мене? — щиро казала дівчинка, лагодячись сісти з ним

поруч на траву.

Хлопець крутнув головою, очі злісно блиснули, сам наїжачився.

— Геть, кажу, одійди! — Одсунувся.

Дівчинка полохливо одступила.

— У, який сердитий! І чого ти такий сердитий? Хіба що, коли я сяду коло тебе?

Хлопець мовчить. Лице його стає таке думне, горде, хороше, і панночці аж серце стиснулося, так хотілося, щоб він знову був до неї привітний. Стоїть — сісти знову не зважиться і одійти не хоче.

Далі набирається сміливості, боязко простягає худеньку ручку і легесенько жартує, торкаючи хлопця по вихрастій голові:

— У, яка кучма!..

Хлопець схопився з місця, ніби його опекло огнем, швидко зглянув кругом себе недобрим оком, далі стулив міцно губи, виблиснув очима, як крицею.

— Н-на! — стусонув він дівчинку кулаком у плече. Дівчинка заточилася. Далі скривилась од болю, од жалю і сорому. Зігнулась, рукавом закрилась і, затремтівши од німого ридання, швидко-швидко пішла од хлопця, спотикаючись на корчі й кущі.

Він похмурими очима подивився їй услід, далі, стурбований, довго озирався навкруги; в лісі нікого не було видно. Зайняв корови і швидко погнав їх у лісову глибіню.

* * *

Поночіє...

З балки Яків вибрався на гору, спинився тінню і дивиться: за річкою в старій похмурій дубині десь на високих гіллях мостить своє гніздо жар-птиця — місяць. Над дубиною встає рожеве жарєво. Через темну воду в річці хтось почав мостити з золотої соломи гатку. Стара хатина з білою стіною почала прояснятися в балці, ніби жартовлива дитина помалісеньку одтуляла рукавом заслоняне лице. Якову хочеться розглядіти золоте гніздо краще, і він іде далі, щоб високе тополля з панського саду не стояло йому перед очима. Проходячи узенькою стежкою попід старим, трухлявим штахетом, що одгороджував глуху над річкою частину панського саду, він згадав панночку і похвалив: "Молодчина Наталя, нікому, видно, не пожалілася".

Стало шкода — не вийшла, бач, уже сьогодні до тину на вечірню розмову, розсердилась.

— Кхи-кхи! — стиха кашлянуло щось на перелазі, де його Яків проходив мимо.

Яків спинився, приглядається: щось схилилось, нерухоме, на обабол — у тіні не видно: мусить бути людина.

— Хто се? — стиха промовляє Яків до його. Мовчить.

"А може, це од спіяної верби пенюк,— думає Яків і пробує рукою,— ні, м'яке щось, тепле". Прихиляє голову: чиясь маленька рука, а в руці темно-рожева троянда; вище — щось біле, мармурове ховається в сутіні... Суворо нахмурені очі... Коротенька коса з блакитною у їй стрічкою.

— Це ти, Наталю? — радісно дивується Яків.

Мовчить, як нежива, тільки в руці несподівано закружилася квітка швидко-швидко.

— Ти сердишся на мене, Наталю? — якнайласкавіше питається Яків.

Наталя швидко метнула головою вгору, ніби їй притьмом припало щось у небі побачити, в чорних очах засвітилося дві діамантові сережки — дві сльозини.

— Сердисься,— стиха промовив Яків, оступився, зітхнув, стоїть мовчки в смутку, в карі.

Зняв з голови свій кашкетик, почав мняти.

— Наталю, я вже ніколи-ніколи не буду тебе бити...

Мовчить.

— Я вже буду тебе жалувати, гарно гуляти з тобою...— постояв, подумав, кланяється низько: — Прости.

Наталя витерла хустиною очі:

— Нехороший ти хлопчик, грубіян... мужик.

Далі вона суворо нахмурила брови і вже сміливо, ніби мала на те загорьоване право, почала голубити ручиною пухкі його на голові кучері ніжно, лагідно.

Яків покірно схилив голову, як під справедливую кару.

— Уже не сердишся? — легко зітхнувши, спитався він веселіше, коли кара минула.

— Серджуся і буду сердитися ще довго-довго...

Наталя намагалася нахмуритися сердито, та лице її мимохіть прояснилося тихою,

блаженною усмішкою.

Минуло кілька недовгих хвилин, і вони сиділи поруч над водою, в гущавині дикого терника на камені.

Наталя стиха скаржилася, що їй жити важко у княгині, скучно. Ніяк вона тій княгині не догодить, ніяк не втрапить зробити по її, ніяк не звикне її мамою взивати.

— А де ж твої мама та тато рідні? — питається Яків.

— Мама вмерла, а тата у мене, Якове, зовсім немає.

— Як? Хіба ти...

Яків не доказав — холодком війнуло йому поза спиною, ударило в голову, як молотком: "Байстрюк", — подумав він з острахом.

Наталя, ніби догадалась, що він думає, мовчки гаряче пригорнулась до його щокою.

Чинилося диво: ні огиди, ні ворожнечі Яків не одчував у собі до цієї страшно грішної, як йому думалося, дівчини.

"Бідна-бідна, — казав він собі в думці, і серце його стискалося од жалощів. — Байстрюк".

А Наталя жалілася йому далі, що вся челядь її не любить, зовуть приبلудою; дражнять її негарно, і немає кому їй пожалітися. Княгиня така сувора, і Наталя її боїться, бо вона все їй докоряє, з тих кімнат у сад не пускає. І Наталя плаче, все плаче в тих сумних і страшних князівських мурах, і вдень плаче, і вночі, прокинувшись, плаче.

Яків уже не слухає її, думаючи про щось інше.

— Чого ж ти, Якове, усе мовчиш? — промовила вона трохи згодом, боязко позирнувши на хлопця.

Яків кинувся од задуми і рішуче промовив:

— Знаєш, хто такий ота княгиня? Вона відьма, і в неї — костяна нога. Бачила, як вона кульгає, на патерицю підпираючись? Вона баба-яга, і вона взяла тебе, щоб вигодувати і з'їсти. Ну, та ти, Наталю, не бійся — я обороню тебе од неї і вивезу звідціль далеко-далеко, на край світу, де вона тебе ніколи не знайде.

Наталя глибоко зітхнула, осміхнулась і, од щастя прижмуривши очі, прихилила голову лицарю-чарівникові на плече.

А Яків казав далі, що так йому зробити легко-легко: він опівночі вийде у поле, тричі свисне-гукне — і золото-гривий кінь стане перед ним, як із землі. Вони сядуть на того коня і полетять на йому врівні з деревами далеко-далеко, аж туди, де надвечір димлять хмари. На тих хмарах є будинки — не такі, як ці, князівські, — кращі, золоті. Прилетять вони туди і будуть удвох жити у тих будинках, та й жити, та й жити...

Внизу поміж високих берегів бавиться блискучим у річці темна хвиля. Здається, вона волоче в невідомі кудись краї без кінця-краю довгу вив'язану низку синіх, срібних, золотих цяцьок, перетрушує їх, виграває з ними і несе, несе... несе...

По дорозі низько берегам вклоняється, знишка прощається: "Прощайте... щайте... щай..."

Коло дверей, пробуючи замки, загуркотів дозорець, далі загомонів у прозурку його крикливий, навмисне грізний голос:

— А чого се тут не світиться каганець? Чого тиняєтеся ото по камері, як що загубивши? Того, що загубили, вже не знайдете! Ні, не знайдете!..

Голос його лунав грімкий, проте люті давно вже в йому не було.

В камері танок тіней припиняється. В'язні потайки зітхають, розіходяться по кутках і ліниво розстеляють свої матраци. Хтось засвітив і поставив під стіну тюремний блискунець.

Він світить тільки половину стіни од низу, вище ж до стелі стіна темна, і місяць виписав уже на їй нове срібно-синяве вікно, замаявши його рясно густими, кучерявими од ґрат тінями, мов галуззям винограду.

— І звідкіля це такий іде дух запашистий? Чи не росте десь близько акація або жасмин! — порушив у камері тишу один в'язень.

Йому ніхто не одповів. Чогось не хотілося нікому руйнувати того тихого, думного настрою.

Тільки трохи згодом, розстеляючи постіль, хтось зітхнув голосно і промовив — чи то до Петруні, чи то до самого себе:

— Так-так... Оце ж тобі, Петруню, тії жениханочки!. Оце ж тобі, Петруню, через віконце учащаночки та оце ж тобі, Петруню, ті панські цілуваночки!

* * *

За п'ять-шість тих років вигнало Якова, як явора росля-вого та стрункого. Ходить він паничем, розчісує кучері на потилицю, в'яже до сорочки кольористі краватки. Він в економії за конторщика. Стара пані улюбила його, що він такий роботящий, чемний, тихий... благоувітливий, такий свіжий, бідавий, красунь, не п'є, тютюну не заживає; тільки все книжки читає... Романи читає, читає, щось собі виписує з тих книжок на замітки, думає, мріє... Певне, складає вірші. "Здібний, талановитий юнак,— хвалиться перед знайомими пані,— коли б учити — щось би з його вийшло". Кличе пані Якова ніби за ділом, садовить із собою пити чай... "Треба буде прохати Наталю, щоб вона, Яша, трохи повчила тебе історії там... географії",— милостиво розмовляє вона з Яковом. Згодом увіходить і Наталя, як весняна хмарина, як огневий цвіт.

Яків чемно їй уклоняється — вона навіть і не глянула на його. Рік од року вертаючись із інституту, дуже запишна, гордовита стає панна Наталя.

Стара пані хмуриться:

— Наталю, Яшка тобі вклонився, чому ж ти не вітаєшся з ним? — каже їй удогань.

Наталя зіскоса позирнула на Якова, ніби тільки помітила його, абияк вітається і більш уже не дивиться на його.

Вгодований економ, що весь час вертиться і завилює тут перед пані, запозирливо дивиться по черзі на панну й юнака: в обох у їх чогось одинакові під очима темні плями, в обох на щоках міниться негасимою купинкою рум'янець, в обох під віями, здається, залишилися іще темні жмутики од невиспаної, зорями блискучої ночі.

Економ ехидно посміхається, сам до себе крутить головою, благочестиво

навшпиньках виходить у двері.

* * *

Давно вже все спить... Сяють біломурові колони будинків поміж деревами. Біліє пісок на круговині, що вирівняно перед верандою, а на піску вигріваються проти місяця кудлаті здоровенні собаки. Далі од шляху довга шеренга гостроверхого штахеття, як густий ряд грізних списів. Буйно кохані квіти горять і мліють під місяцевим зором. Ніщо не шивовкне. Чудно, як у завороженому двірці. Крикнули десь півні... В саду на глухій алеї виявляються дві химерні тіні: одна, закутана, наступає на ногу, кульгає, друга, висока, запобігливо придержує під руку, вихиляється... Баба-яга з своїм перелесником.

— Не може бути, цього бути не може! — тихо казала княгиня, збентежена і розхвилювана.— Чому ж ви цього раніш мені не казали?

— Я не міг цьому вірити, поки не побачу сам, живо-видячки,— відповідав їй улесливий голос економа.

Ішли задихані, аж спотикалися.

— От вам і виховання. От вам і інститутка. Ні, правда завжди буде правдою: яблучко недалеко одкотилось од яблуні... Ох...

Спинились, постояли і знову швидко закульгали.

— Ах ти ж мерзьке дівча... Ну-ну,— бідкається здивована і гнівна. З алеї звернули на стежку поміж рясні клени, крізь клени було вже видно осяяний згори флігель — московський теремок, помальований та помережаний. В теремку було темно, а вікно з різнобарвними шибками було трохи одхилене.

— Цс... будемо йти тихіше...

* * *

В кольорові шибки визирають потьмарені верховіття бузку, в кімнаті стоїть рожево-синява стума. На столику у фарфоровому позолоченому зільничку — жмут темних, мов на уголь перегорілих, рож... Дівоча постіль... Кошлатий килим на стіні... Проти вікна виявляє себе з темряви у ясних фарбах малюнок голої, в баговинні, якоїсь русалки чи феї. Душить помалу крамними пахощами. В закутку на софі чітко помітно в білому поставу, панни Наталі, глибше за нею, мов її тінь, темний невиразний силует кучерявої голови юнака... Нижче — одна в одній дві руки — одна біла, до паперу рівна, друга — мусяжева.

Шепотіння, шелест, як той струмок, що туркоче без угаву десь за кущем. Крізь гуркотняву вихвачуються сміливіше звуки людської мови і знову тонуть.

Вона раптово:

— Цс!..

Він:

— Що таке?..

Наталя швидко підвелася, закинула за плечі розкошлячену косу, пішла до одчиненого в сад вікна. Вихиливши у вікно голову, вона кидала очима затурбовані погляди, пильно дослухалася, а разом із тим приспівувала стиха, неповинно,

безтурботно:

Ой ти, Грицю, Грицю, молодий козаче...

Вернулася з осторогою до дверей, брязнула ключем, замикаючи.

Він стиха:

— Що таке?..

— Нічого... мені здалося, що хтось гомонів у саду!.. Ніч же яка хороша — тиха-тиха...

Стоїть перед ним, дивиться загадково, непевно осміхається. Заплющила очі, розкинула руки, навалом похилилась на його, оповила руками, як з хмелю, його голову, міцно, щільно... Сміх...

— Наталю... Нат... задушиш!..

— Лицарю мій непереможний... Айвенго!

Сміх... цілування... мов тріск сухого на огні лому. Шепіт...

Все забули, як діти.

Тук-тук — повільно стукало щось на ганку, мов ішло щось на дибах...

Не чули.

Шарудіння коло дверей, голос.

* * *

Слова вони не вчули, а вже їх рвонуло, розкидало одно од другого, як бомбою. Стоять, виструнчившись одно перед другим, ніби несподівано довідались, що вони одно одному смертельні вороги. Чекають.

— Наталю! Наталю! Впусти-но мене на часинку до себе.

— Мама! — жاخно, одними губами вимовила Наталя. Далі очі її стали гострі, сама заметушилась, заметлилась по кімнаті, легко, як тигриця... Збилась набік коса, рухи буйні, сильні.— Це все та гадюка, це все та гидота вистежила.— Очі заогнилися ненавищами.

— Хто такий?

Вона не одповіла. Далі глянула на його владно, гостро.

— Чого ж стоїш? Ховайся,— кинула похапцем.

Голос за дверима:

— Наталю, не бари ж мене тут під дверима...

— Сюди! Сюди! — шепоче, як з огню, Наталя і тягне, як дитину за руку, Якова до ліжка.

Яків косо позирає під ліжко і опирається.

За дверима нетерпляче:

— Наталю!..

Яків вириває руку, легенько вискакує на вікно і без шуму тоне в кущах... Дві-три гілочки на бузку тільки похитнулися і знову стихло.

Раптово гвалт:

— Хто такий? Стій! Стій! — не своїм голосом закричало щось у кущах... Геть пішла луна в заснулому саду.

Кущі бузку захитались, затріщали, заходили ходором, ніби несподівано звели між собою люту бійку.

— Ні, не вирвешся! Не вирвешся! — навмисне якнайголосніше галасував у кущах уже охрипший економ.

У відповідь йому: лясь, лясь! Щось мішком повалилось додолу, гупнуло.

Кущі вирівнялись, примовкли, стоять у задирливій позі.

Шелестіли вже бур'яни десь у гушавині, захрустів під ногами сухий лом — затихло.

— Прибив, розбіяка, скалічив!..— урочисто вигукував економ.

Підійшла княгиня.

— Що таке сталося? Він? Яшка?

— Він, шибеник, він, арештанюга. Ось...

Економ показав княгині Яковів козирок.

— Ну, то чого ж кричати, чого людей гвалтувати? — сердито казала княгиня. Взяла з його рук козирок, уважно розглядає.— Умгу,— протягла вона похмуро. Далі з притиском: — Ах ти ж мерзотнику! Ах ти ж гадино!

Ось він тобі який, цей тихенький та святий.

Грубо:

— Щоб завтра ж і духу його не було в економії. Чуєш?

— Слухаю, пані,— витираючи лице і ніс хусткою, невиразно, проте охоче сказав економ.

Княгиня повернулась і швидко покульгала у флігель з грізним, гнівним виглядом.

Всю ніч стояла заметушня у панських будинках. Світилося в одній кімнаті, потім десь у другій і гасилося. Врешті свічка засвітилася в глухому закутку будинків, де містилася домова князівська аптека...

* * *

Поговір у селі аж гуде — хоч не ходи на люди. Яків удень сидить удома, а ночами блукає коло економії, в гаю, понад річкою, крадькома проходить у сад: хоч би здаля її заглядіти, хоч голос її почути. Нема, ніби замурували її там десь у німих стінах. Через вірних людей посилався до неї листами, писав: "Наталю, гінжал ти мого серця". Благав її вийти до його в ліщину.

В кінці листа приписав слова з пісні:

"Причарувала серце і душу, тепер без тебе жити не мушу..."

Всі листи мов у прірву летіли без вороття.

Приятель його, садовник, розповідав йому, що панночка гарно перепрохала княгиню, плакала перед нею, усі руки їй вицілувала, то стара пані все їй дарувала... Казав, що всю провину на його, на Якова, звернула.

Гірко було Якову про це дізнаватись. Засумував, змарнів.

І ось тоді вже, коли Яків знадівся зовсім, щоб її бачити,— мов сонце засяяло йому — маленький од Наталі лист:

"Сьогодні увечері виходь у ліщину. Буду тебе дожидати". Мовби крила вирости у Якова. Ще й гаразд і не звечоріло, а Яків схвильований і радісний увиходив у ліщину.

Тільки увійшов Яків в гущавину кущів, як з лісу несподівано гогонув: галас, вигуки, висвисти з усіх кінців.

"Бери його! Аджи!"

Гавкнуло, як із бочки,— і кудлатий собацюга летів із-за куща на Якова з вищереженими зубами, за ним другий з другого боку, а ззаду — третій...

— А лю-лю! А тю! Го-го-го!..— ішла гука по ліщині, як од дикої орди.

Яків рвав траву, ламав гілля, вертівся між собаками, одгонився — далі ударився бігти.

Коли обірваний і покусаний Яків опинився геть-геть у полі, а собаки поволі верталися до лісу, чмихаючи і потріплюючи ушами, услід Якову чоловічим голосом загомонила ліщина:

"І що ти у голову собі забрав, куди ти мостишся, куди ти лізеш, дурило! І на що ти уповаєш, що туди сунешся, куди голова не влізе? Попустив кучері, то вже гадаєш, що вже до панів дорівнявся? Дурню ти, дурню божий — тими кучерями тут дворища замітають..."

Довго ще гаморила ліщина, вичитуючи Якову науку. Лаяла, глумила. Гунява луна, як та недоріка людська неслава, деревляними словами одгукувала з усіх боків чужі олова, перекривляла, реготалася. Тільки одійшовши геть од ліщини, Яків став збирати докупи думки: "Що таке трапилося? Звідки це? Нащо? Може, якась помилка?.."

Швидко вийняв лист Наталі і став приглядатися до знайомих літер, що донедавна були такі лагідні, такі любі...

Почав нашвидку перечитувати, і раптово літери здалися за такі зрадливі, за такі лукаві, ніби то були маленькі гадючки, що поспліталися в ланцюжки.

Звіяло усього холодком, сполоснули гарячі хвилі образи, сорому, жалю... Одна гарячіше другої. Далі вставав огнистий звір — гнів.

"Добре ж!.. Ну добре ж!.." — шепотів він сам до себе, кидаючи навкруги погляди, ніби поблизу видивляючись чогось важкого, міцного. Повернувся і посварився кулаком туди, де на горі біліли під тополями гордовиті будинки: "Заждіть..."

З раннього рання до нічної тіні гуркотить в економії, кипить, мов у казані,— починалася молотьба. Третій тиждень уже лежить стара княгиня в недузі — все господарювання передала до рук Наталі. Наталя знову вернула собі княгинину ласку. Поназдивилися люди, як почала молода панна турляти усіма в економії — і робітниками, і прикажчиками, і всією домовою челяддю. Економ змарнів, як земля, схуд, зігнувся: бігає завжди, аж пріє.

"Ця навчить, як треба господарювати! — казали в економії.— В цієї і трісочки не пропаде марно... І де воно видралося тут отаке зілля".

Над Яковом спершу, було, глузували, після того ж, як він із того сорому вимандрував кудись із села, стали жаліти, казали: ізвела, катівка, парубка з розуму та й гадки не має, а йому, сіромі, тільки того й шляху, що світ за очі.

Проте ніхто того не бачить і не знає, чого ото сумна панна сновига по саду і побіля саду щоначі, як узоріє у небі, кого дожидає...

Ходить Наталя в саду, пішла по ліщині, у березняк навідалась, всі затінки, де колись у парі сиділи, обіходила.

Мала йти до річки, на перелазі опинилась: визирають за садом високі стоги зеленої пашні, як мури, поруч із ними сумують у зірній синяві гостроверхі дахи старовинних комор і стаєнь. А в саду поміж деревами світять боками рівні покоси сухого сіна, над ними посхилялися пругами віти, мов добірним намистом унизані дохожалою садовоною... Скрізь сон налягає. Стиха-стиха, порідко, щоб кого не розбудити, вистукує тільки у клепачку десь, ходячи по економії сторож.

Внизу у воді, мов діти на орелях, [27] гойдаються на хвилі маленькі зорі.

Задивилася Наталя, загадалася...

Тінь...

Наталя вирівнялась, тремтячим голосом:

— Хто тут? — Придивилась, вхопилась за серце: — Яша — ти?..

Висока, струнка тінь у чорному плащі... низько на очі насунутий капелюх... знезнанки спинилась, далі швидко повернулась, рвонулась далі.

— Яша, куди ж ти? Господи... Яша...

Яків знову спинився, стояв як німий.

Наталя придивилась до обличчя Якова і замовкла.

Яків стояв білий, очі горіли, як у п'яного.

— Слухай сюди, Наталю,— схвильованим, урочистим голосом промовив Яків,— я випустив крилаті дракони, і вони знищать прокляте гніздо старої яги. Ти будеш на волі...

— Що таке сталося, Яша, я не врозумію тебе? — спитала вона, здивована і занепокоєна...— Які дракони? Яке...

І відразу змовкла: одяга на Якові, його обличчя чогось стало виявлятися, прояснятися. Червоними виблисками світилися у його над головою листочки з дикого терену, кущ вияснявся, мов на світанку.

Мов хто сіпнув Наталю за поли — повернулася назад...

— Ой! Ой!..— коротко крикнула вона... Острах замер у неї в очах. Високо піднімаючи темряву над садом, із стогів і ожеретів вихвачувався вгору, як казковий звір, крилатий огонь, кидав полум'я кудись під небо, мов переборну корогов... Стиха, сполохано, далі дужче і дужче, і незабаром гудом загув вітер; здіймалась тріскотнява. Все дерево в саду, здалось, ожило, мов сліпими очима замиготіло листям, жахно замахало гілля, мов руками.

— Що ти зробив? Що це задумав? — Важко дихала, позирала на огонь, і в її очах крізь острах проглядало щось незнайоме Якову, чуже, гостре.

Огонь шулікою перелітав на стайні і комори, розливався, як море. Мов панським гнівом — огневими вилисками заяскрились темні вікна будинків. Десь калатав у клепачку, скільки було сили, сторож. Щось закричало на сполох.

У Наталі роздулись несподівано ніздрі, в очах промайнуло щось хиже.

Раптово вхопила обіруч Якова за шию, пригорнула, притиснула до грудей,

закричала кілька було сили:

— Рятуйте! Рятуйте!..

— Наталю, Наталю, та заспокойся ж,— тіпав нею, не розуміючи, Яків.

Вона одвертала од його своє лице і не переставала кричати.

І раптово Яків почув, як сильно, вороже б'ється її серце, одчув у себе на шиї ворога лютого, немилосердного. Все стало ясно.

— Ага! Ось як! — погрізливо промовив Яків.

Вхопив і почав розривати її руки, що зчепилися коло його шиї, як залізні обценьки.

Почалася боротьба, дика, запам'ятлива, захоплена.

Яків білі руки її ламав і крутив, затуляв їй рот, тільки виривався з її обіймів, вона знову кидалася на його, як левиця, хапала за шию, за стан чіплялась:

— Сюди! Рятуйте! Сюди!..

Хтось зовсім незнакомий, чужий, за Наталю дужчий, здавалося, змагався з ним: коса розсипалася по спині, очі горіли. Задихалась...

Ставало видніше і видніше, як удень.

Так же, як удень, одживав людський гомін. Наближалось тупотіння кількох пар ніг.

— Сюди! — гукав уже хрипкий голос.

А внизу поміж берегів бавиться блискучим, золотим темна хвиля. Грає, бавиться, навіки прощається:

"Прощайте...щайте... прощав-айте..."

* * *

В камері тихо, парко. З усіх кутків чути дихання сонних. Розкидавшись і розкрившись, спить на своєму матраці Петруня... Уші у його в сонного горять, роздуваються ніздрі. Дихання часом починає частіти, і він со сну шепоче гарячими губами якісь слова. Всі сплять, часом со сну блудячи словами. Не спиться тільки одному отаманові неволі, Кошовому, ходить, тихо-тихенько бринить кайданами, думає щось.

Крізь ґрати видко блакитну глибінь. Туди кинув хтось жмут білоперих хмарин, мов оберемок весняного цвіту та рясту. Місяць позолочує їх, перев'язує срібними стрічками, і чаром подихує через ґрати цвітнівка ніч. Петруні сниться сон. Сниться, мов справді діється...

* * *

Петруня сидить у Наталиній опочивальні, тільки якась вона тепер не та; дивні, невидані квітки з химерним листом, і сонце б'є у вічі, аж сліпить. Жарке, огняне сонце.

У намистах, у стрічках, як була колись на зелених святах, стоїть вона перед ним запишна, горда, суворо вичитує йому:

— Хіба ж ти не чув, Петруню,— теж почала Петрунею взивати,— хіба ти не знаєш, що я вже засватана, чужа... Тобі вже я, Петруню, ніколи, ніколи не буду!

У Петруні холоне серце — правду почуває.

— То оце вже всьому між нами край? Всьому? — з тоскою запитує він.

Наталя пильно дивиться йому у вічі:

— Слухай, Петруню: поки у небі місяць, поки світу-сонця, на всі віки і правіки — тобі я не буду! До останнього знаку! Так мені мама казали, так і я кажу.

Сказала, мов ножем одтяла. Така тоска, такий одчай стискає Петруні груди — волосся на собі рвав би.

І відразу забилося серце, спалахнуло щось сміливе і радісне:

— Неправда! Все це — одні чари.

Він сміливо, жагуче бере її в обійми.

І стає диво: чари відразу гинуть... "Ой, Петруню... не треба! Ой намисто порвеш!..." Наталя горить, і тремтить, і вже сама пригортається до його...

* * *

Кашлянув за дверима дозорець, струснув в'язкою ключів. В Петруні очі розплющуються: мов крізь сітку на очах, бачить він поміж деревом лупані знакові стіни камери... блищить десь кіптявий каганчик... либонь, під трояндовим кущем... Крізь виноград визирають грати.

"А де ж це Наталя? — озирається Петруня.— Ах, ось де вона!" — поруч із ним лежить на нарах, косу аж додолу попустила. Дивиться кудись чудними очима.

"Де це ми, Наталю?"

Вона осміхається:

"О? А хіба ж ти забув? Це ж золоті будинки. Оті, що... пам'ятаєш?.."

"Так-та-ак!...— пригадує Петруня.— Це оті самі, що як був малим! — Дивується: — Дивись тобі! А я думав, що то тільки вони в казках..."

Починає приглядатися до їх, а вони стають все сумніші та й сумніші.

"Чого вони такі темні, сумні?" — питається у неї.

Вона мовчить, швидко встає, косу на голові поправляє.

"Куди ж це ти?" — з тривогою питає Петруня, угадуючи її намір.

"Я швидко назад вернуся".— Пішла до дубових дверей.

По дорозі повернулася, привітно осміхається, завіряє:

"Я вернуся, вернуся!.. Я зараз!.."

Зникає за дубовими тюремними дверима.

Петруня підводиться і сідає на постелі. Б'ється у його серце: коли б же, коли б не одурила.

— Що тобі, Петруню, серце болить? — близько-близько чує він знакомий голос. На мить зелення розхиляється, і перед очима Петруні стоїть Кошовий, пильно приглядається йому в обличчя.

— Вона ще прийде! Вона зараз, зараз вернеться! — швидко, як з гарячки, шепоче Петруня.

Кошовий тихо з жалем хитає головою:

— Бідний ти, Бова-Королевичу! — і далі нахмутив брови, суворо, голосніше: — Вона, Петруню, не прийде, чуєш, ніколи не прийде! Лягай, спи!

Петруня покійно кладе голову на постіль. І відразу над постіллю виростає якийсь зелений кущ.

Брудні тюремні стіни перефарбовуються, вищають, ширяться. Стає просторо... виростають якісь колони дивного-предивного стилю, зільники з квітками, мережана золотом стеля... арки... ходи... коридори... і відразу десь у темних коридорах брязнув голос Наталі, аж в ушах задзвеніло:

Ой ти, Грицю, Грицю,

Ти, славний козаچه...

Двері одчинились — і вона знову на порозі, радісінька така, весела, а в руках повно всяких квіток: бузку, троянд, акацій, рути, рясту всякого...

"Приберу я, Петруню, у твоїх будинках, щоб було тобі тут хороше та весело!.. Ти будеш тут сидіти, а я буду до тебе приходити, любити-цілувати буду... А ти мені казки твої чудові будеш казати, співати пісні...

І будемо з тобою отак ми жити, та й жити, та й жити..."

* * *

Коло вікна стоїть Кошовий, одхилив ухо — пильно до чогось дослухається. Десь далеко соловей витьохкує, солодкої завдає Кошовому туги...

Тільки-тільки що його чути: через стіни, через ґрати подає голос... Послухає-послухає його Кошовий, знову поміж сонними починає ходити... Ходить, щось думає, на сонного Петруню позирає, стиха наспівує:

Ой у городі в Таганрозі

А в мурованім замку

Сидить козак на прикові

За дівку-коханку...

Як у срібну сурмочку, цвірчать залізні пута і собі приспівують стиха:

За дівку-коханку...

[26] — Кордуб'є — кривий, сучкуватий стовбур.

[27] — Орелі — гойдалка.